

17. Alörarna

Tjuvholm

GAMMELBACKAN HÄVINNYT KARTANO

Gammelbackan asuinalue on perinyt nimensä kartanolta, jonka maille uusi taajama 1960-luvulla rakennettiin. Vaikka kartanon rakennuksia ei ole enää jäljellä, maastosta löytyy vielä merkkejä vanhoista rakennuspaikoista ja ennen kaikkea kartanon puutarhasta. Tällä kävelykierroksella pääset tutkimusmatkalle maisemaan jota ei enää ole olemassa.

Liikkumismuoto: kävely

Reitin pituus: 4 km

Reitin kesto: noin 1,5 tuntia

Julkiset liikenneyhteydet: Linja-auto nro. 1, 2 ja 5

Juuret ulottuvat pitkälle

Gammelbackan kartano uskotaan rakennetun 1500-luvulla. Siitä ei koskaan tullut mahtavaa sukukartanoa, vaan se siirtyi usein suvulta toiselle. 1600-luvulla kartanon omistajina oli useita Ruotsi-Suomen sodissa ansioituneita sotilaita sekä virkamiehiä, heistä huomionarvoisin Georg Magnus Sprengtporten. Von Bornin suvun omistuksessa 1811–1908, se eli kukoistuskauttaan. Heidän aikanaan päärakennusta uudistettiin, rakennettiin suuri määrä uusia rakennuksia ja perustettiin puutarha ja mittava puisto, jonka jälkiä edelleen näkyy Gammelbackan metsässä. Metsän säilymisestä voidaan kiittää pitkälti Gammelbackan aktiivisia asukkaita, jotka kiivaasti puolustivat metsää kun sinne suunniteltiin asuntojen rakentamista 1970 ja -80 luvuilla.

Vanhainkoti kartanossa

Vuodesta 1926 kartanon omistajat eivät enää asuneet tilalla, vaan paikan päällä sen hoitamista valvoi pehtori. Pihapiirissä riitti kuitenkin vilskettä, koska tilalla asui edelleen kaikki sen työntekijät perheineen, 1940-luvulla yhteensä noin 60 henkilöä. Päärakennuskaan ei jäänyt tyhjilleen: siinä toimi 1940-luvulta vuoteen 1974 Venäjän vallankumousta paenneiden emigranttien vanhainkoti.

Kartano jäi uuden ajan jalkoihin

Kun Kilpilahden öljyjaloostamo rakennettiin 1960-luvulla, jäi Gammelbackan kartano uudisrakentamisen jalkoihin ja sen entisille maille rakennettiin Gammelbackan asuinalue. Kun kartano jäi tyhjilleen, sen pihapiirissä oli kaiken kaikkiaan noin 20

rakennusta, näiden joukossa talli, aittoja, sikala, paja, pyykkitupa ja asuinrakennuksia. Kartanon päärakennuksen kohtalosta keskusteltiin, mutta ennen kuin suojelupäätöstä ehdittiin tehdä, rakennus paloi 1974. Muut rakennukset joko purettiin tai lahosivat vähitellen pois.

1. Kartanon sijaintipaikka

Kartanon päärakennus sijaitsi nykyisen seurakuntakeskuksen paikalla. Kartanon oli saanut juhlavan empiretyylisen ulkoasunsa 1840-luvulla. Siitä vastasi arkkitehti C.L. Engel, Helsingin ja Porvoon empirekaupunkien suunnittelija.

Kartanon edessä oli purolle laskeutuvia terasseja joita pitkin päärakennukselle nousi portaat. Kartanon takana oli puutarha, jossa oli loistokkaat kukkaistutukset ja hiekkakäytäviä.

2. Navetan sijaintipaikka

Päiväkodin viereisellä kumpareella oli aina 1990-luvulle asti Gammelbackan suuren, 1800-luvun alkupuoliskolla rakennetun kivi-navetan rauniot. Kuten metsästäkin, kivi-navetan kohtalosta kiisteltiin pitkään. 1970-luvulla pohdittiin komean, mutta huonoon kuntoon menneen, navetan kunnostamista nuorisotiloiksi, mutta lopulta päädyttiin kuitenkin purkamaan siitä puurakenteet. Kivimuurit jäivät vielä pystyyn, mutta 1990-luvulla nekin purettiin.

Gammelbackan kartano olikin tarvinnut naudoilleen ison navetan, 1800-luvun loppupuolella sillä oli yhteensä noin 70 lypsylehmää ja nautaa. Muitakin eläimiä oli: hevosia, lehmiä, lampaita, sikoja ja kanoja. Tuohon aikaan Gammelbacka viljeli 100 hehtaaria peltoa ja lisäksi sen alaisuudessa oli 11 torppaa.

3. Hevosien hauta

Polun vieressä oli hautakivi, joka luultavasti pystytettiin hevosen haudalle.

4. Vanhan paviljongin sijaintipaikka & komeita lehtipuita

Avoimen puutarhan takana alkoi kartanon puisto. Sinne istutettiin 1800-luvun puolivälissä jalopuita, kuten lehmuksia, vaahteroita, pähkinäpensasta ja lehtikuusia. Puistossa kiemurteli muutamia hiekkapolkuja. Metsälehmukset, vaahterat ja pähkinäpensaat lisääntyvät tänä päivänä metsässä luonnollisesti.

Ympäröivät vanhat puut ovat kartanon ajoilta peräisin. Alueelta on vähennetty kuusia, jotta lehtipuut saisivat tarpeeksi valoa ja kasvutilaa. Osa puista on kuollut, ja näissä kolopuissa viihtyy monenlaisia eliöitä. Lehdossa on myös harvinaisuuksia, kuten lehtokärpässiä.

Metsän reunalla, suunnilleen tässä paikassa oli pieni puutarhapaviljonki. Venäläisen vanhainkodin aikana se toimi ruumishuoneena silloin kun joku asukkaista nukkui pois. Lähiseudulla lapsuutensa eläneet kertoivat kiertäneensä sen hieman kauempaa. Kun vainajia tultiin hakemaan ruumishuoneelta, muodostivat kaikki kynnelle kykenevät asukkaan tuohusten kanssa kynttiläkulkueen saattamaan heitä.

5. Geometrisiä puuistutuksia

Englantilaisille maisemapuistoille, joista Gammelbackan puistokin sai inspiraationsa, oli tyypillistä avoin nurmi jota rikkoi yksittäispuut, puukujanteet sekä vapaammat puuryhmät. Metsästä voi yhä löytää geometrisiä puuistutuksia, jotka ovat peräisin kartanopuistosta. Huomasitko lehmuskujanteen polun oikealla puolella sekä neljän lehtikuusen ryhmä, jonka läpi polku kulkee?

6. Lampi

Kartanon puistoon rakennettiin lampi vuonna 1854. Lammessa ui hanhia, ja niille oli rakennettu pieni paviljonki lammen keskellä olevaan pikkusaareen. Talvella lapset luistelivat lammen jäällä.

Lammen vedenvaihtuvuuden kanssa on ongelmia, mikä johtaa lammen liettymiseen. Kelluvalehtinen kupulimaska, joka viihtyy rehevöityneissä vesissä, muodostaa lammelle vihreän peitteen.

7. Kaatuneet tammet

Vielä 1940-luvulla nämä maassa makaavat puurungot olivat komeita tammia, jotka seisoivat avoimen niityn ympäröiminä. Tällaiset lahoamaan jätetyt maapuut ovat lajiston monimuotoisuuden kannalta tärkeitä. Monet hyönteiset ja sienet elävät vain lahoavassa puussa. Vanhat lahoavat puut ovat kuitenkin harvassa, koska talousmetsässä puut kaadetaan ja poistetaan ennen kuin ne ehtivät vanheta.

8. Jerusalemsberg

Pienellä kalliokumpareella sijaitsevaa metsäaukiota kutsuttiin kartanon aikoina nimellä *Jerusalemsberg*, eli Jerusalemin kallio. Siellä kasvaa villiintyneenä ruskoliljaa, Maariankämmeä ja mansikkaa.

Metsäaukio edustaa kuivaa kallioketoa, joka pysyy kuivan maaperän ansiosta avoimena niittämättä.

9. Rehevä korpi

Tässä kosteassa kuusivaltaisessa metsässä maaperää peittää ohut turvekerros, joka on tyypillistä korpimetsissä. Turvekerros on syntynyt, koska ollaan pienessä notkelmassa, minne vesi kerääntyy. Täällä kasvaa muun muassa lehtokortetta ja lehtopalsamia.

10. Småskolan

Tässä rakennuksessa toimi *Småskikseksi* kutsuttu ruotsinkielinen alakansakoulu, joka siirtyi tänne Hamarin kylästä vuonna 1919. Yläkerrassa asui koulun opettajatar perheineen. Ennen maantie kulki koulun itäpuolelta, mikä selittää sen, että rakennuksen sisäänkäynti on sijoitettu metsän puolelle. Aivan rakennuksen viereen tippui talvisodassa pommi, ja pommikuopan voi edelleen havaita maastossa.

11. Tornikallio

Kartanon silloinen omistaja vapaaherra J.A. von Born rakennutti kalliolle näköalatornin vuonna 1852. Seuraavana vuona tehtiin sinne luotisuora polku, jota kävelit tänne tullessasi. Torni kaatui myrskyssä 1920-luvun lopussa.

Kallio kohoaa 40 metrin korkeuteen. Sen jyrkänteen pienillä terasseilla on ketokasvillisuutta, erityisesti mäkitervakkoa ja keto-orvokkia. Jyrkänteen alla on kapea metsävyöhyke, jossa on pääosin pystyyn kuivuneita kuusia. Siellä on nähty pohjantikkaa.

12. Muinaishauta

Tornikallion laidalla on muinaishauta.

13. Hamarin urheilukenttä

Gammelbackan kartanon omistaja Bertel Björkenheim luovutti tällä paikalla olleen niityn Hamarin Vapaapalokunnan harjoitus- ja huvikentäksi. Täällä aloitti vuonna 1926 vastaperustettu Voimistelu- ja urheiluseura Hamarin Elo ry yleisurheiluharjoitusten pitämisen. Alussa juoksurata oli vain kinttupolku niityn ympäri. Vuonna 1978 vihittiin käyttöön Hamarin täysimittainen ruohokenttä.

14. Kyläkeinu

Urheilukentän laidalla oli suuri kyläkeinu.

15. Tanssilava

Sodan jälkeen Hamarin kentälle rakennettiin tanssilava. Sen laidalla oli pieni koppi, jossa musisoijat istuivat. Usein musiikista vastasi taidokas huuliharpunoittaja Kronvall.

16. Bäckaksen ranta

Kartanon rannassa sijaitsee laituri, jonka jäänteet edelleen ovat olemassa. Se on luonnollinen hiekkaranta joka aikaisemmin on ollut paljon nykyistä leveämpi. 1940-luvulla uimarannan takana olevat kalliot olivat kasvillisuudesta paljaat, ja lämpimillä kallioilla vedettiin henkeä uimisen jälkeen.

17. Haapasaaret

Saaret ovat osa Porvoon läpi kulkevaa harjumuodostelmaa. Nyt ruovikko on vallannut saaren, mutta ruovikon alla piilee hiekkaa. 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla saaren hiekkaranta oli läheisen Hamarin sahakylän lasten suosittu retkikohde.

18. Tervaleppäkorpi

Kosteassa rannassa kasvaa tervaleppää. Tällaisten kosteiden tervaleppäkorpien eliöstö on hyvin monimuotoista. Aluskasvillisuudessa on tyypillistä kuivempien mättäiden ja vetisten välikköpintojen vaihtelu. Mätäillä kasvaa pensaita, suuria saniaisia, punakoisoa, suo-orvokkia, mesiangervoa, pitkäpääsaraa, lehtopalsamia ja ranta-alpia. Välikköpintoja peittävät muun muassa vehka, myrkkykeiso, kurjenjalka ja kurjenmieikka.

19. Puron vartta nouseva tie

Puroa pitkin nousee vanha tie, joka on ollut olemassa jo 1800-luvun lopussa. Tie oli niin leveä, että sitä pitkin pääsi kärryillä rantaan.

Tietä reunustavat vanhan koivukujanteen jäänteet. Virtaavassa vedessä on runsaasti happea, minkä takia tällaisissa pienissä puroissa esiintyy usein yllättävän runsas eliölajisto.

20. Savusauna

Puron länsipuolella sijaitsee läheisen torpan savusauna. Siinä on ollut rakentamista ainakin 1700-luvun lopusta asti.

21. Bäckaksen torppa

Tässä sijaitsee Bäckaksen torppa ja siihen liittyvät ulkorakennukset. Vanhaa pihapiiriä, joka on osittain kuivaa ja osittain tuoretta niittyä, ylläpidetään niittämällä. Täällä kasvaa mm. isomaksaruohoa, mäkitervakkoa, keto-orvokkia, ahopukinjuurta ja keltamataraa. Torppaa käytettiin 1960-luvulle saakka kesämökkinä.

22. Koivukolopuut

Polun varrella on kaksi vanhaa lahokoivua. Tällaisia pystyssä lahoavia puita kutsutaan pötkelöiksi, ja ne ovat oikeita biodiversiteetin keitaita. Tässä pötkelössä on erityisen runsaasti kääpiä. Ennen tämä alue oli niittyä ja hakamaata: kuusimetsä on kasvanut paikalle noin 70 vuodessa.

23. Pommikuoppa

Gammelbackan metsään tippui talvisodan aikana 8 pommia ja metsästä löytyy useita pommikuoppia.

24. Kuiva niitty

Tie rantaan kulki tämän niityn läpi. Silloin niitty oli paljon laajempi ja osa siitä on kehittynyt lehtipuuvaltaiseksi lehdoksi. Niityn rajasi aita jonka molemmissa päässä oli portit, joiden kautta pääsi rantaan. Vanhat kujannepuut ovat erityisen mieluisia monille lahottajasienille ja niiden keloissa viihtyvät tikat ja tiaiset.

25. Kirjanpainaja tuhoja

Kaarnakuoriaisiin lukeutuva kirjanpainaja on pieni hyönteinen, joka munii puun kuoren alla. Kun sen toukat ovat kuoriutuneet, ne elävät puunkuoren alla olevasta nilakerrosta. Tavallisesti kirjanpainajat hyödyntävät pääasiassa vastakuolleita puita, mutta viime vuosina niiden populaatio on paikoitellen kasvanut niin, että ne ovat hyökänneet myös terveiden kuusien kimppuun ja aiheuttaneet puiden joukkokuolemia. Tämän takia tässä osassa Gammelbackan metsää kuusia on jouduttu poistamaan paljon normaalia enemmän.

26. ”Pehkumaneesi”

Pehkumaneesiksi kutsuttiin pellon laidassa ollutta riittä, jonka viereen kerättiin valtava kasa olkea, eli *pehku*. Kerran 1930-luvulla kasa syttyi tuleen ja palannutta olkea lensi aina Hamariin asti.

27. Sauna ja pesutupa

Tässä sijaitsi 1900-luvun alkupuolella kartanon sauna ja pesutupa.

28. Peippolan säteri

Gammelbacka perustettiin alun perin täällä sijainneen Peippolan säteritilan sisartilaksi. Sen juuret ovat 1400-luvulla, eli se oli noin sata vuotta Gammelbackan kartanoa vanhempi. Isovihan aikana vuonna 1708 venäläiset polttivat Peippolan säterin. Se rakennettiin uudestaan ja näkyy vielä vuonna 1780 laaditussa kartassa. Joskus 1700- ja 1800-luvun vaihteessa se kuitenkin purettiin tuntemattomasta syystä.

29. Pirunlinna

Pirunlinnaksi kutsuttiin rinteeseen juuressa seissyttä kartanon työläisten, eli *staattareiden* kasarmia. Kartanolla oli paljon työväkeä, joista kaikki eivät jääneet työhön pitkäksi ajaksi. Lähiseudun väki koki Pirunlinnaa vähän epämääräiseksi, ehkä juuri asukkaiden suuren vaihtuvuuden takia.

30. Alvar Aallon kaavaa

Alun perin oli tarkoitus että arkkitehti Alvar Aalto olisi laatinut suunnitelman Gammelbackan asuinalueille. Aallon suunnitelmat olivat jo melko pitkällä, kun rakennusyhtiö Haka ja Porvoon maalaiskunta päättivät, ettei suunnitelmia sittenkään voida käyttää. Aalto olisi halunnut toteuttaa Gammelbackasta kokeellista elementtirakentamista, mikä olisi nostanut rakennuskustannuksia. Aallon suunnitelmista periytyvät Gammelbackan keskustan sijainti sekä tielinjaukset.

31. Mylly

Purossa sijaitsi mylly 1600-luvun lopusta aina 1900-luvun alkuun asti. Aikoinaan mylly oli hyvinkin merkityksellinen ja sitä käyttivät sekä kaupunkilaiset että saariston väki. Keväällä vettä padottiin purossa ja päästettiin sitten pyörittämään myllyä.

32. Ensimmäinen kansakoulu, myöhemmin pehtorin asunto

Kukkulan vieressä sijaitsi pehtorin, eli tilanhoitajan talo. Alun perin se oli rakennettu kouluksi kartanon lapsille. Koulu oli aloittanut toimintansa kartanon päärakennuksessa vuonna 1882 ja vuosi myöhemmin sille valmistui oma rakennus. Vuonna 1909 koulu siirtyi kunnan omistukseen, jolloin se siirtyi rakennukseen, jossa nykyään toimii Gammelbackan ruotsinkielinen ala-aste.

33. Tanssimaneesi

Tanssimanesi oli kartanon suuri riihi, jossa pidettiin latotanssit ennen kuin vuoden sato vietiin sisälle.